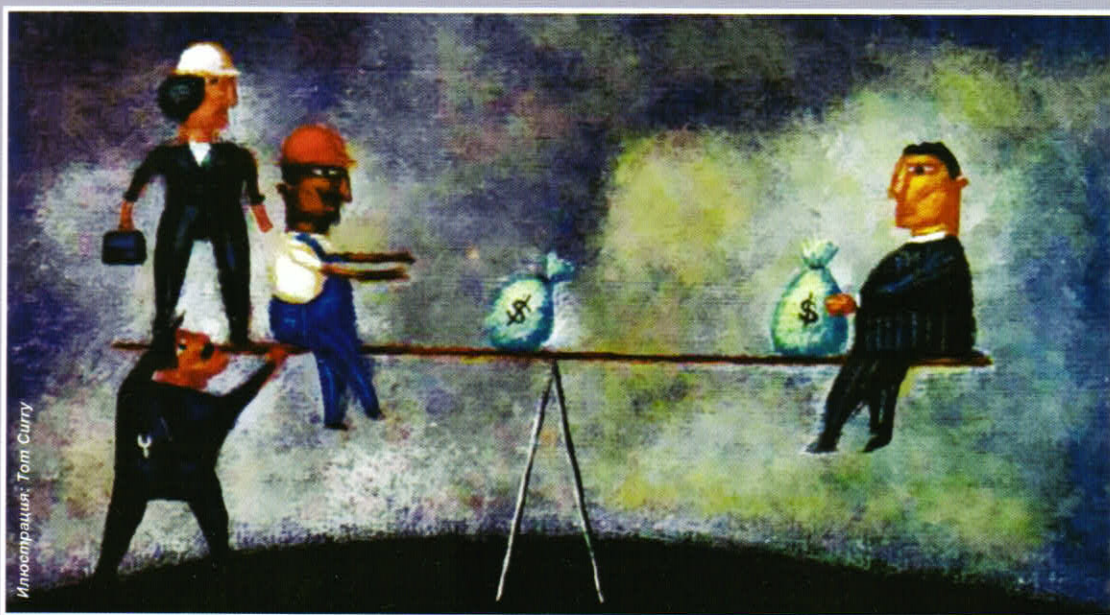

бр. 7-8, юли-август 2013

Нова Време

СПИСАНИЕ ЗА СОЦИАЛНИ ИДЕИ, ПОЛИТИКА И КУЛТУРА

Борислав Градинаров

**Тоталната монетизация като генератор на социално
неравенство**

Александър Лилов

**Бъдещето на социализма
е социализмът на бъдещето**

Румен Данов

**Поредният
конституционен дебат**

Христо Проданов

**Шест години членство на
България в ЕС**

Къдринка Къдринова

**Лявото и дясното ехо от Чили
40 години по-късно**

НОВО ВРЕМЯ

*Списание
за социални идеи,
политика и култура*

Бр. 7-8, юли-август 2013
ГОДИНА LXXXVIII

мѣсеченъ прѣгледъ на умствения и общественя животъ

www.novovreme.com

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Бенжамен Варон, Димитър Генчев (*зам. главен редактор*),
Евгений Гиндев, Евгений Кандиларов, Иван Гайтанджиев,
Искра Баева, Йосиф Аврамов, Максим Мизов,
Юрий Борисов (*гл. редактор*)

Списанието е основано от Димитър Благоев през 1897 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

IN MEMORIAM

Александър Лилов	Бъдещето на социализма е социализмът на бъдещето.....	5
Янаки Стоилов	Една червена роза за Стратега.....	11
Светлин Русев	Илюзорна надежда за една друга политика.....	14
Нешка Робева	И нека не го обиждаме със закъснели признания.....	17
Искра Боева	Със своя следа в две епохи.....	18

ОБЩЕСТВО

Христо Проданов	Шест години членство на България в ЕС.....	21
Борислав Градинаров	Тоталната монетизация като генератор на социално неравенство.....	55

ИКОНОМИКА

Велко Маринов	Международните валутни резерви	75
Иван Аладжов	Социалните асиметрии на българската данъчна система.....	105

ДИСКУСИЯ

Румен Данов	Поредният конституционен дебат.....	115
--------------------	-------------------------------------	-----

ГЛОБУС

Кърринка Кърринова	Лявото и дясното ехо от Чили 40 години по-късно.....	135
---------------------------	---	-----

КУЛТУРА

Георги Николов	Розово масло над вълните на океана.....	169
Огнян Стамболиев	Поемата „Септември“ на Гео Милев в Румъния.....	175

ХРОНИКА

Александър Симов	Политическо лято с дефицит на здрав разум.....	179
-------------------------	---	-----

ТОТАЛНАТА МОНЕТИЗАЦИЯ КАТО ГЕНЕРАТОР НА СОЦИАЛНО НЕРАВЕНСТВО

Борислав Градинаров

Борислав Градинаров е доцент, д-р в секция „Социални теории, стратегии и прогнози“ на Института за изследване на общества и знанието (ИИОЗ) към БАН.

Едва ли е новина, че няма по-категоричен критерий за научност на една теория от способността ѝ да предвижда вярно процесите или събитията, включени в предметното ѝ поле. Всички останали белези, като съгласуваност с фактите, които обяснява, логическата ѝ непротиворечивост, простота на изходните принципи и т. н., са само допълнителни екстри. В това отношение социалните науки се справят удивително зле и затова техният обществен авторитет, доколкото го има, е подлаган на много критики и съмнения. Дори най-математизираната обществена наука, икономическата, с претенции да съперничи по обективност на природните науки, беше буквално посрамена от връхлетялата сякаш изневиделица финансова криза през 2008 г. Но същото важи и за други обществени дисциплини

с претенции за научност, които не съумяха дори да загатнат за такива световно значими и изненадващи събития като рухването на Берлинската стена, разпадането на Съветския съюз, етническите войни в Югославия, „Арабската пролет“, много от военните конфликти и т. н.

Всичко това навежда на мисълта, че може би социалните науки не успяват да си изработят правилния инструментариум и да застанат на вярната позиция, които да им позволят да вникнат във вътрешния механизъм на процесите, които изследват. Разбира се, възможно е да съществува принципна пречка, която да прави невъзможно подобно познание, свързана например със сложността на предмета или пък с участието на изследователя в самия изследван процес. Но не е излишно да припомним и думите на Алберт Айнщайн, че ако има проблем, който една научна система не може да разреши, трябва да се излезе извън нея и да се погледне на този проблем по нов начин. Затова си струва да си зададем въпроса, възможно ли е да се погледне по нов начин на парите, на тяхното значение и роля за финансовите кризи, както и на механизма, по който те генерират социални конфликти?

Ако се върнем към въпроса за научните предвиждания, бих припомнил, че дори Нуриел Рубини, който в момента е сочен едва ли не за единствения икономист, успял да предвиди финансовата криза от 2008 г., в много отношения не е бил наясно с нещата. На икономически семинар през лятото на 2006 г. във Вашингтон той заявява, че според него Америка е на

Нуриел Рубини

път да изпита неприятна рецесия, която ще е резултат от срива на пазара на имоти. Но според Рубини макар подобен сценарий да е в състояние да създаде сериозен проблем за финансовата система и да забави световната финансова индустрия, едва ли ще причини глобална рецесия. Това показва, че икономическата наука в лицето и на най-ерудитаните си представители може би не само не познава достатъчно собствения си предмет, но и не си дава достатъчно ясна сметка за системния характер на обществото и за генерираните от този характер внезапни сривове.

В случая не е толкова важно дали някой е предвидил конкретния срив във финансовата система, тъй като тези сриbove са едва ли не перманентни. За периода от 1970 г. до финансовата криза от 2008 г. МВФ е документирал 122 системни банкови кризи в различни региони на планетата, както и 208 валутни кризи, и още 72 кризи на държавните дългове (1).

Един от големите проблеми, породен от недостатъчно изследвания системен характер на обществото, е неизкоренимостта на социалното неравенство. Особено видно е това днес, когато идеологическото противопоставяне, като причина за изкуствено поддържане на определени обществени структури, вече не е актуално. Не ми е известно нито едно изследване към момента, което да констатира намаляване на социалната пропаст между една малка група хора и огромната част от човечеството.

Според проучване, проведено през 2010 г., по-малко от сегемстотин милиардери от различна националност притежават или контролират близо 2 трилиона долара, докато 2,8 млрд. души живеят с по-малко от 2 долара на ден, а около 1,2 млрд. души оцеляват с по-малко от 1 долар дневно. Политологът Томас Дей в *„Кой управлява Америка“* твърди, че от около 300 млн. население на САЩ, близо 7500 души контролират 75% от индустриалния ресурс на страната и 2/3 от банковите активи. Този „каймак“ на американското общество включва не само индустриални и финансови магнати, но и скъпо платени адвокати, инвестиционни банкери, правителствени служители и висши военни (2).

И още една интересна статистика. Според Световната банка, МВФ и анализите на ЦРУ брутният световен продукт в момента по паритет на покупателна способност се изчислява на приблизително 70 билиона долара. Това означава, че на всеки жител на планетата, ако приемем, че в момента на Земята живеят около 7 млрд. души, се падат приблизително 10 хил. долара годишно. Ако този съвкупен световен продукт беше разпределен поравно между всички, всеки отделен човешки индивид, който живее в момента на планетата, би разполагал ни по-малко, ни повече с 10 000 долара, за да посрещне своите потребности за годината (3). Следователно всеки, който присвоява повече от тази брутна сума, а няколко стотици хиляди души на планетата я превишават милиони пъти, на практика лишава внушителен брой хора от шанса да живеят, ако не добре, поне да не водят окаяно полугладно съществуване.

Въпросът е, къде е причината за това – дали става дума за отклонения от нормалното функциониране на съвременното капиталис-

мическо по характера си общество, или се касае за системен недостатък, който не може да бъде поправен?

Парите – чудовището на пазарния Франкенщайн

Ако искаме да видим от малко по-различен ъгъл предмета на обществознанието и в частност на икономическата наука, начинът според мен е да се опитаме да анализираме отделните елементи от системното цяло не сами за себе си, а от гледна точка на техния системен контекст и същностните характеристики на общото им функциониране. Доколкото предметът на настоящия анализ е монетизацията като ключов елемент от капиталистическата система, ще се опитам да го представя не като самостоятелна сфера, нещо, което много икономисти, финансисти, дори социолози и политолози непрекъснато правят, а като исторически случаен, но еволюирал до ролята на ключов механизъм за функциониране на съвременните пазарни икономики.

Въпреки внушителното число есета, пространни финансови икономически изследвания, художествени метафори и популярни истории за това що е пари и докъде се простира силата им, парите нямат никакво друго битие извън ролята си на социален артефакт, който опредметява, дава веществен израз на определени обществени отношения. Парите са същевременно и своеобразна патерица за подгържане на исторически формирала се обществена структура, като едно от най-важните им, макар и не най-очевидни предназначения, е да охраняват конкретно социално-класово разделение. Тук определението социален би следвало да се възприема в неговия тесен смисъл, като указание за генезиса и ограниченията на явлението.

Историците са единодушни, че парите възникват само веднъж в човешката история, и то случайно, около средата на VII в. пр. н. е. в Лидия, неголяма държава, разположена в района на днешен Анагол, на малоазийския полуостров. Тази щастлива случайност обаче преобръща изцяло човешката цивилизация, тъй като не само улеснява неумоверно размяната, рационализира търговията, но и се превръща в институционално ядро на човешкото общество, крайъгълен камък на „културната конфигурация“, по терминологията на Рут Бенедикт. Според американската антроположка значимата социологическа единица не е институцията, а културната конфигурация. Онова, което дефинира една култура, не е съществуването или отсъствието на институции, а нейният дух, общата ориентация, обозначени най-общо с понятието „културна конфигурация“ (4).

Забележителното не е това, че на определен исторически етап човечеството изнамира помощен механизъм за измерване на обществената стойност на включените в търговската размяна обекти. Парадоксът е, че еволюцията на парите от тяхното изнамиране до вездесъщата им роля в съвременните пазарни икономики и утвърждаването им като всеобщ ценностен измерител се дължи на фактори, които имат твърде малко общо с тази им функция.

Съществуват многократни опити да се анализира и опише явлението пари. Те са централен обект на изследователски интерес още от Ан Робер, Жак Тюрго и Жан Батист Сей през Карл Маркс, Карл Менгер и Лудвиг фон Мизес до Милтън Фридман и Пол Кругман. Може би най-удивителното в явлението пари е, че те маскират до неузнаваемост онова, което ги е породило и което са предназначени да обслужват – определени човешки отношения. В това им качество за парите няма никакво значение какво е конкретното им предметно измерение – те никога не са идентични на своето сетивно битие.

Именно защото парите като социален артефакт имат удивителното свойство със сложните си пертурбации да гиперсонализират и дехуманизират обществените отношенията, които обслужват и олицетворяват, те стават лесен обект за експерименти, манипулации и умозрителни теории. Нерядко това нанася непоправими щети и нещастия на много големи части от човешката общност, каквато въпреки е и настоящата все още непреодоляна финансова криза. Същевременно многобройните смисли и „лица“, с които се манифестират парите, се превръщат в теоретично тресавище, което силно затруднява разбирането, че монетарните проблеми не са в самите пари, а в системата, в която те са възможни.

В самия социален артефакт „пари“ няма нищо заплашително или деструктивно, стига той да бъде удържан в границите на собствена си необходимост. Противоречието е, че този социален артефакт има потенциала да се превърне от обикновен, обслужващ обществената размяна помощен инструмент в сетивно възприемаем и общоприет измерител на обществената ценност на всички елементи от социалната система. Т. е. от едно ограничено по своята функционалност проявление, обслужващо определен начин на икономическа дейност при конкретни исторически и социални условия, парите се трансформират във всеобщ мащаб за всички включени в обществено обръщение обекти – от вещите от първа необходимост през интимните отношения до моралните и естетическите преживявания.

Именно това представлява тоталната монетизация – процес, при който определено частно явление се издига в ранг на същност на

обществата, организирани около стоковата размяна и принципа на свободния пазар. Това е лошата новина. Добрата е, че тази трансформация има сила и власт в обществото дотолкова, доколкото хората вярват в нея, точно както вярата в загробния живот определя поведението, но само докато има някой, който е убеден, че съществува такъв живот.

Противно на преобладаващите схващания, подкрепяни и от много изследвания с претенции за академична безпристрастност, парите в съвременните капиталистически пазарни икономики не се създават от правителствата, нито от централните банки. Наистина законово на повечето съвременни централни банки е предоставена възможността да разпореждат отпечатването на цветните хартийки, които в определени пространствени рамки се приемат условно за средство за измерване на стойността и за обслужване на размяната на стоки. Но винаги, когато този процес се задейства извън техническата подмяна на амортизирани или унищожени по някаква причина хартиени копия от този вид, нещата не изглеждат по-различно от обикновената парична фалшификация. Приемането на отпечатването на банкноти или сечене на монети за създаване на пари е също толкова логично, колкото и да се мисли, че създаването на нови гуми е сътворяване на реални физически обекти от нищото. Тя може да подведе пазарните субекти да вземат определени решения или да предприемат дадени действия, но в никакъв случай не може да се нарече създаване на пари.

Като помощно средство, обслужващо размяната на предмети и услуги, парите имат много исторически „лица“ – те могат да са обикновени обработени или необработени камъни, бучки сол, единици за измерване на зърно, глави добитък, скъпоценни метали или господстващите днес цветни хартийки, наричани конвенционални или „декретни пари“. В своето съчинение *„Немирството на парите“* гурото на монетаризма Милтън Фригман подчертава, че *„цялата ни парична система дължи съществуването си на всеобщото приемане на нещо, което от определена гледна точка не е нищо повече от фикция.“* (5) На същата страница той изтъква, че парчетата хартия имат стойност, защото всички мислят, че те имат стойност.

Казано с други гуми, няма значение как точно ще се наричат книжните късове, били те реални или виртуални, които хората използват, за да улеснят икономическите отношения помежду си. Важно е споделянето на една и съща фикция – че те ще бъдат приемани от всички, включително и от гържавата, като законно разплащателно средство. Няма обаче нито един предмет, бил той реален или виртуален,

който сам по себе си да притежава качеството „пари“ извън социалната система, в която е включен. Т.е. парите винаги са сетивната форма на отношенията между хората в конкретна социално-икономическа и политическа система. Впрочем това е общоприето по времето на класическата политическа икономия от времето на Адам Смит, Дейвид Рикардо. Четири века по-късно обаче сдобилото се със стотици проявления и смисли явление пари вече изглежда като самодостатъчно и всемогъщо.

Дали ще третираме парите във функционално отношение като измерител на стойността, средство за размяна, начин за трупане на съкровища или отчетна единица, по-интересното е не това, което те разкриват за капиталистическото стопанство, а това, което скриват. Историческите свидетелства за появата на първите предмети, играещи ролята на пари, макар и любопитни сами по себе си, не дават отговор как е възможно с тяхна помощ да се осъществи несправедлива размяна, без оцетеният да се възпротиви на това. Причината е, че парите, използвани като предмет и средство за улеснение на размяната на стоки и услуги, не съдържат в себе нищо, което да ги прави механизъм за измама. Несправедливата размяна или неравностойната транзакция, нещо, което изглежда повсеместно в съвременните, построени върху неолибералния пазарен фундаментализъм общества, са възможни само защото те се насърчават от конкретния тип обществени отношения.

Парите като дълг

Както вече стана дума, парите в съвременните общества не се създават нито от правителствата, нито от централните банки, макар че законово последните притежават монополното право да въвеждат в обръщение книжните късове, използвани в паричното обръщение. Механизмът е друг и той е исторически определен.

Късният феодализъм се изправя пред проблема за съхраняване на социалните привилегии, основани на произход и класова принадлежност на фона на бързо набиращите скорост процеси на натрупване на състояние от съсловия и отделни индивиди, които не принадлежат към знатните прослойки на Стария континент.

Великите географски открития, станали възможни в резултат на технологичните нововъведения в Европа, войните за територии и ресурси, рязкото разширяване на границите на европейските монархии са исторически събития, които силно затрудняват поддържането на социалното разслоение и присвояването на обществените блага по познатия от предните векове механизъм на физическо насилие и

съсловни привилегии. В същото време острата нужда да се акумулира значим обществен ресурс за обезпечаване на тези грандиозни начинания води до „откриването“ на един далеч по-ефикасен и най-вече непредизвикващ пряко недоволство и съпротива начин – превръщането на парите в двигател за преразпределение на блага от едни слоеве към други. Как става това на практика?

Въпреки че лихварството е познато от дълбока древност, механизъмът за „създаване на пари“ се формира през XVII в. В своето изследване върху историята на парите Джак Уедърфорд (6) подчертава, че до края на XVI в. парите са имали маргинално значение за стопанския живот, а тогавашните съдържатели на обменни бюра, които са давали заеми срещу лихва, са били поставяни в обществената йерархия малко над сводниците, комарджииите и другите дребни мошеници.

Едва през XVII в. развитието на търговската практика и нуждата от бърз достъп до предварително натрупан обществен ресурс, особено за финансиране на военните кампании и отвъдморските експедиции, поражда необходимост от места, където да се заемат пари при нужда. Приема се, че прототип на банковата институция, каквато я познаваме днес, е Асоциацията за кредитиране на морската търговия, създадена през XVII в. от венецианските търговци. Нейната цел е била да предоставя парични заеми при изгодни лихви, за да се осигурят оборотни средства за търговските начинания на членовете ѝ, както и за строителството на по-големи, сигурни и скъпи търговски кораби.

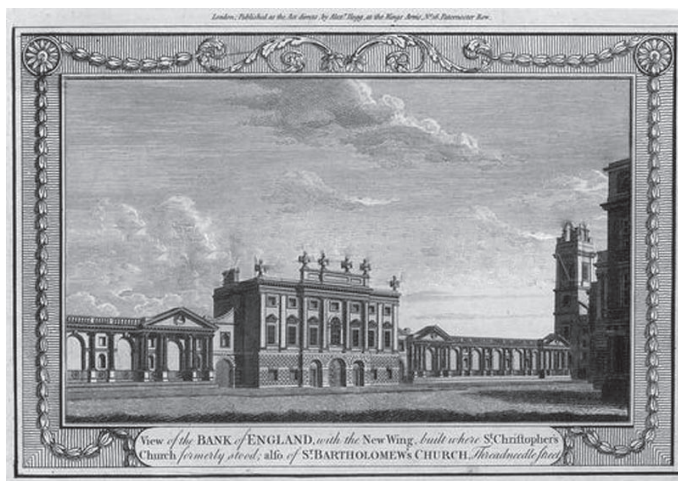
Венеция, 1730 г. - художник Canaletto

*Венециански търговец със стоката си, ок.1600 година,
неизвестен художник*

Изследователите са почти единодушни, че съвременното банково дело се ражда в пристанищните градове на Северна Италия. През 1609 г. възниква Амстердамската банка, а десет години по-късно и Хамбургската банка. Счита се, че с появата на Английската банка през 1783 г. се полагат основите на съвременната банкова система, която много бързо овладява пазара на парични средства и на капитали.

Откритието, което превръща банковата система, без която обществено-политическата и икономическата система „капитализъм“ изглежда немислима, е колкото просто, толкова и гениално. И то отново се оказва рождба на случайно стечение на обстоятелствата, стимулирано и от строгите и трудно преодолими повели на Светото писание в силно религиозното християнско общество по време на европейския Ренесанс. Тъй като Библията строго забранява даването на заем на пари срещу лихва, италианските лихвари през XIV в. хитроумно успяват да заобиколят тази пречка като разделят банковия заем срещу лихва от финансовия договор. Последният, известен още и като *менителница*, представлява писмен документ, с който едно лице се задължава да изплати определена сума на приносителя. Тънкият момент тук е, че менителницата, от една

Счита се, че с появата на Английската банка през 1783 г. се полагат основите на съвременната банкова система

страна, заобикаляя религиозната забрана за получаване на лихва, а от друга страна, мултиплицира вложената предварително в банката сума. Полицата (менителницата) на практика е писмено обещание, което едно лице дава на друго, че срещу вече депозираната сума, при осребряването второто лице ще получи същата сума, но увеличена с предварително уговорен процент. Менителницата може да се продава на трети лица и така крайният държател на документа, който ще отиде да го осребри в съответното сарафско бюро, може да няма нищо общо с този, в чието влагение тя е била най-напред. Исторически менителниците, които се деноминират във валутните единици на североиталианските градове, са и първообразът на съвременните хартиени пари.

Менителницата - първообраз на съвременните хартиени пари

В своята практика банките установяват нещо изключително важно. Оказва се, че е малко вероятно всичките им клиенти, които са вложили парите си в тях и на които те са отпуснали заем във вид на писмено обещание под формата на полици, да си поискат сумите по едно и също време. Затова, ако има търсене, банките могат да си позволят да раздават под формата на кредити по-голяма сума от събраните до момента депозити, увеличени със собствените средства на банката. В преобладаващия случай банките не предоставят реалните вещи, играещи ролята на пари, пазени в трезорите им, а връчват на заемополучателите парче хартия, на което има писмено обещание да изплатят вписаната в тях сума на приносителя.

И понеже е много малко вероятно всичките им клиенти да поискат дължимите им се суми по едно и също време, ако банките гържат в наличност разумен запас от пари в брой, рискът да изпадна в неплатежоспособност е пренебрежимо малък. Затова пък заемите, които са в състояние да раздават, могат да превишават понякога в пъти сумите, които те реално гържат или притежават.

Сумата, вписана в полицата, която банките предоставят на своите клиенти като гаранция, че последните разполагат с нужните за целите си средства, трябва да бъде възстановена заедно с лихвата, след като настъпи падежът. И важното е – срещу обещанието на банката да покрие предоставения на хартия кредит, клиентите следва да произведат реални стоки и услуги, които след като бъдат остойностени в процеса на размяната, да генерират паричните средства за връщане на банковия заем. Парите, създавани по този механизъм, се наричат още кредитни (или ендогенни) пари, или пари, генерирани чрез създаване на дълг. От появата на банковата институция до момента това е основният начин за създаване на пари.

В съвременното банкиране са въведени много допълнителни контролни механизми, които гарантират, че банките ще изпълнят поетите въз основа на банковия договор задължения към своите контрагенти – изискванията за капиталова адекватност, ниво на ликвидност, застраховане на заемите, заделяне на банкови провизии, задължителни резерви в централните банки, различни обезпечения и т. н. Но в същността си принципът си остава непроменен – срещу обещанието, дадено на хартия, банките получават правото да получат паричната стойност на реално произведени стоки и услуги.

Превишението на активите на банката над собствения капитал е познато в банкирането и с понятието *ливъридж*. С този финансов термин (от английски: Leverage - „достов ефект“) се означава размерът на поетия риск, т.е. колко пъти поетите задължения от една кредитна институция надхвърлят нейните собствени средства. Съотношението на ливъридж се пресмята, като се отнесат активите на банката към нейния собствен капитал, който включва не само акционерния капитал, но и натрупаните резерви и неразпределената печалба (7). Ако ливъриджът на една банка е например 10, това означава, че ако тя притежава 10 млн. лв. собствен капитал (8), ще може да раздаде на своите клиенти 100 млн. лв. под формата на кредити, т. е. тя ще може да „произведе“ 90 млн. лв. нови пари, които да вкара в обръщение. Банката, разбира се, няма в наличност тези 90 млн. лв. в момента на отпускането на кредитите, но когато настъпи падежът им, тя има пълното законно право да изисква да ѝ бъдат

възстановени реално 100 млн. лв. плюс лихвите, които са договорени.

В реалното банкиране ливъриджът е понякога доста по-голям. Средният коефициент на ливъридж на американските банки преди кризата от 2008 г. е бил 35. Малко преди да фалират и да бъдат заличени от банковата система, съотношението на активите спрямо капитала на „Лемън Брадърс“ и „Голдман Сакс“ (9), които обаче са не търговски, а инвестиционни банки, е било съответно 30 и 26. За европейските банки тези съотношения са още по-главозамайващи. За БНП „Париба“ това съотношение е 32, за „Дексин“ и „Барклиз“ се изчислява на около 40, „Ю Би ЕС“ – 47, а за Дойчебанк достига до 85,17 (10).

Съвременната глобална финансова система е изключително сложна и взаимнообвързана. Особено при инвестиционното банкиране съществуват голямо количество финансови инструменти и създадени на тяхна основа деривати, които позволяват ежедневно да се създават огромни количества пари. Търговските банки също притежават множество схеми и форми за отпускане на кредити на своите клиенти.

Тук е и голямото противоречие – въпреки че парите са **публични**, социални артефакти, без които е невъзможно функционирането на пазарната икономика, каквато я познаваме в момента, тяхното създаване и контролът върху тях е предимно в ръцете на **частни** субекти. Това позволява механизмът да бъде конструиран така, че тоталното остойностяване на всички елементи от съвременната икономика (т. е. тоталната монетизация) да облагодетелства онези социални групи, които контролират банковата система, а това означава и създаването, и движението на парите.

На практика се изнемва част от произведения и измерен в пари продукт от едни социални групи, който се поделя и присвоява от други, без последните реално да са участвали в процеса на създаването му. Въпреки че привидно отсъства физическата принуда, въпреки че страните по сключените договори за предоставяне на банковия кредит действат доброволно и с пълно осъзнаване на последствията, въпреки че законовите рамки, в които протичат тези отношения, важат и за двете страни, на практика процесът не се различава по същността си от изнемването на целия произведен продукт на роба от робовладелеца или на огромната част от реколтата на крепостния селянин от неговия феодал. Разликата е само в размера.

Ако това е така, може ли да се говори тук за експлоатация? Отговорът зависи от начина, по който се дефинира това понятие. Ако експлоатацията означава пряка физическа принуда върху някого, за да му бъдат отнети създадените от него със собствените му усилия, време и способности блага, както например по време на война

или при грабеж, механизмът на тоталната монетизация може би не се вписва в това понятие. Ако обаче под експлоатация се разбира „*да се отнасяш към някого, без да се съобразяваш с неговото добруване, благо или щастие*“ (11), т. е. да го разглеждаш като обект, от който имаш пълното право да извлечеш собствената си изгода, без значение какви последиствия ще има това за него, то безспорно става дума за експлоатация.

Макар думата експлоатация да навява асоциации и да е свързана трайно с една реторика, която принадлежи на миналото, смисълът ѝ е свързан със самото понятие капитализъм. Етимологически понятието „**капитализъм**“ произлиза от латинското *capitalis*, което означавало блага, имущество, използвани за получаването на печалба и богатство. Според някои автори обаче коренът на думата е латинското *caput* (глава) и е използвана от римляните, за да обозначават заетата срещу лихва парична сума, т. нар. главница. Според други автори думата произлиза от латинското *capita*, което в превод е глава на крава, коза или овца, първите животни, които човекът е опитомил и които са измервали неговото богатство благодарение и на факта, че са имали естествената способност да се размножават, да увеличават числеността си и така да правят притежателя си по-богат. Коемо и значение на латинския корен да приемем, при всяко от тях има смислов нюанс на присвояване на благо, което друг или друго същество е създало. Това ни навежда на извода, че обществото, чийто съществен елемент е тоталната монетизация като необходимо условие за съществуването му, е немислимо без непрекъснатото възпроизвеждане на социално неравенство.

Като заключение на този етап от анализа може да се каже, че при тоталната монетизация на съвременните пазарни икономики, парите вече не са просто средство за измерване на стойността. Напротив, парите стават все по-непригодни да изпълняват тази си основна функция. Те се превръщат в предмет за спекулативни машиниции, в начин за преразпределяне на обществените блага, в средство за печелене и поддържане на власт над себеподобните, в причина за военни авантюри или дори в обекти на колекционерска страст. Всъщност основната им роля и функция е да прикриват и обслужват отнемането от едни индивиди на блага и ресурси, създадени от други, по начин, който не е пряко очевиден и не предизвиква непременно непримирима и враждебна реакция на ощетените при този процес.

Така те подхранват и задълбочават общественото неравенство, маскирайки го като следствие от свободната и пазарно обусловена, привидно справедлива размяна на стоки и услуги. Следователно

социалното неравенство е втъкано в самото ядро на социално-икономическата система, наречена капитализъм, и не би могло да се преодолее, каквито и регулации или основни ремонти да се правят на тази система, при условие че същността ѝ се запазва.

„Валутните вампири“ и „троянският кон“ на финансовата помощ

Логическата или по-скоро социално-икономическа гелюзия, която придава на парите настоящата им самостоятелност и им вдъхва особена, свръхестествена жизнеспособност, поражда удивителната за едно подобно творение разрушителна мощ. Всеобщо споделяната халюцинация да се виждат парите не като помощен инструмент, а като същност на съвременното пазарно стопанство, превръщат доминираният от финансовия капитал неолиберални икономики в изключително рискови общества.

Някои от разрушителните икономически катаклизми са плод на стихийните, некоординираните и като цяло неумишлени действия на множеството агенти, които се опитват да извлекат индивидуална полза от наличието на множеството различни валути, например. След отказа от златния стандарт и генонсирането на споразумението от Бретън Уудс (1944) за фиксираните валутни курсове през 1971 г. от администрацията на Ричард Никсън, търговията с пари внезапно се превръща от скучна и малко престижна работа, предоставена на малки специализирани отдели от търговските банки, в атрактивно и доходно занимание. Плаващите валутни курсове обаче са не само мътна вода, в която отделни валутни авантюристи успяват не без солидна доза шанс да уловят от време на време по някоя едра риба, но и почти стихийно бедствие за глобализиращата се реална икономика.

Професията на валутния спекулант след 1972 г., когато Чикагската стокова борса открива първия институционализиран пазар на валутни фючърси, става много привлекателна, защото буквално за една нощ може да превърне скромния валутен дилър (особено ако е млад, неженен, необвързан, без деца) в милионер и ... обратното.

Проблемът при валутната търговия не е в това, че тя открива множество възможности на по-хазартно настроените дилъри да пробват късмета си, а в това, че отваря широко врата за ирационални и стихийни по характера си движения на огромни валутни пасажки. Тези пасажки притежават обем и мощ, които могат да докарат до фалит всяка национална икономика и да причинят огромно переразпределение на богатството, оставяйки милиони хора без работа

и възможност за живот и оцеляване. Според вече цитирания Джак Уедърфорд, към 1995 г. дневно валутните транзакции, осъществявани по електронен път, надхвърлят 1,3 трилиона долара (12).

Превръщането на валутните спекулации във вид електронна игра и неумението да се разбере взаимовръзката между паричните превръщания от една валута в друга и реалните икономически структури, които с едно натискане на клавиша могат да бъдат сринали напълно, е завършеният израз на капиталистическия манталитет. Наистина върху поведението на валутните гилъри може да влияят много фактори – смяна на правителства, политически кризи, природни бедствия, лихвен процент, климатични изменения, дори стагното чувство на подражание на едни гилъри на други, но привидно ирационалното им поведение има един смисъл – неистовото желание да си присвоят паричния еквивалент на стоките и услугите, които други са произвели и за които са положени реални усилия, време и наdejда.

Валутните пазари, въпреки че изглеждат хаотични и неуправляеми, не винаги са действително хаотични или неуправляеми. В доста детайлен анализ Пол Кругман подробно описва разрушителната роля върху някои национални валути, която имат действията на т. нар. *хедж фондове*. Хедж-фондовете са инвестиционните посредници, които използват различни инвестиционни стратегии, с цел да постигнат висока възвращаемост на вложените в тях средства. Те понякога могат временно да разполагат с активи, многократно надвишаващи богатството на притежателите им (13). Смисълът им е да максимизират печалбите за своите собственици, като използват флукуациите на валутните пазари, опитвайки се да се възползват от движението на обменните курсове или на котировките на определени ценни книжа. Спекулативните операции на тези крупни валутни играчи до кризата от 2008 г. практически остават извън всякакви регулативни рамки, което им позволява да предприемат каквито действия си преценят, без да се интересуват от негативните последици върху реалните икономики или върху националните валути. При удачна стратегия подобни фондове изсмукват огромни средства от една или друга национална икономика, които след това преразпределят между шепя инвеститори, превръщайки ги за броени часове в мултимилионери.

Някои от тези спекуланти си спечелват почти легендарна слава. Такъв е например Джордж Сорос с неговата прочута атака срещу британският паунд. Успехът на Сорос до голяма степен е улеснен от неадекватното поведение на британските консерватори в стре-

межа им да поддържат на всяка цена силен паунда в съотношение с германската марка. Резултатът е високата лихва и инфлацията в края на 80-те години на XX в., които мотивират Сорос да заеме сериозни суми и да заложу срещу британската валута. Когато британското правителство разбира, че няма да може да издържи на високите лихви и

Джордж Сорос - най-известният валутен спекулант през 90-те години на миналия век

го грози загуба на милиарди, то решава да спре подкрепата за паунда. На 16 септември 1992 г. (известен като „черната сряда“) Великобритания се оттегля от ЕРМ, а паундът се срива. Само с печалбите от тази сделка Сорос успява да увеличи авоарите си с около 1 млрд. долара, което го прави най-известния валутен спекулант през 90-те години на миналия век.

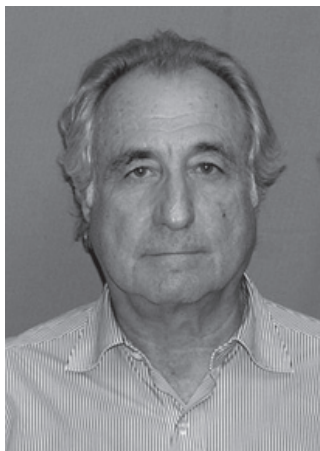
Няколко години по-рано, през 1987 г., 32-годишният трейдър към Bankers Trust Андри Крийгер, възползвайки се от паническото бягство на много инвеститори от американския долар, успява да заложу срещу силно надценената новозеландска валута (киви). В определен момент сумите, които той разиграва, се оказват по-големи от цялото парично предлагане на Нова Зеландия. А когато валутата на островната държава се срива, Крийгер слага в джоба си милиони долари.

И Стенли Дракънмилър, който в началото работи за известния Quantum Fund на Джордж Сорос, прави милиони, и то с два залога срещу една и съща валута – германската марка. Особено интересен е вторият „удар“. Възползвайки се от атаката на Сорос срещу паунда през 1992 г., Дракънмилър купува германски облигации, надявайки се, че инвеститорите ще се изместят към тях, тъй като немските акции ще се окажат с по-малък ръст от британските. Тази сделка се оказва брилянтна за спекуланта и му спечелва милиони.

Илюзията, че парите имат собствен живот, различен от реалната икономика и че притежават свръхестествената способност да се множат, е в основата и на схемите за ограбване, известни като финансови пирамиди. Много обиграни комбинатори, възполз-

вайки се от човешката алчност и страстта към бързо забогатяване, успяват да отммъкнат солидни суми от наивните инвеститори. Най-известните са Чарлз Понци и може би Бърнард Мадоф.

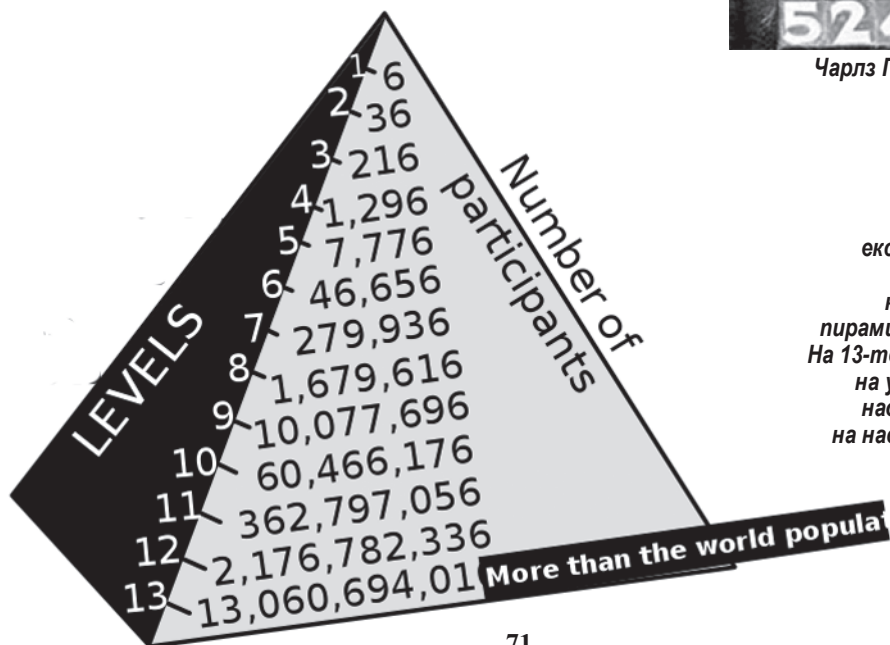
Емигрираният от Италия в САЩ Понци се смята за първия голям майстор на финансовата измама до степен, че схемата, измислена от него и многократно повтаряна по-късно, е наречена с името му: „Схемата на Понци“. През 1919 - 1920 г. чрез своята компания Securities Exchange Понци успява да омае потенциалните инвеститори с обещания за фантастични дивиденди от порядъка на 400% от търговия с пощенски марки, и то само за 90 дни от датата на инвестицията. Около 40 хил. души му поверяват спестяванията си, възлизащи на общо около 10 млн. долара, за да ги умножи по магическия начин, по който е обещал. Резултатът е не само, че баснословната доходност се оказва блъф, особено за включилите се по-късно, но и 4,3 млн. долара от тези пари изчезват и никога повече не се връщат при собствениците си.

Бърнард Мадоф

Чарлз Понци

Липсата на устойчива експоненциална прогресия на класическата пирамидална схема. На 13-то ниво броят на участниците надхвърля броя на населението на земята.

Арестуването на 11 декември 2008 г. за финансови измами Бърнард Магоф е считан за един от най-талантливите съвременни последователи на Понци. Чрез фирмата си „Bernard L. Madoff Investment Securities“, основана в далечната 1960 г., Магоф, приет за арестуването си за един от най-умелите маркет-мейкъри на „Уолстрийт“, успява чрез една усложнена и прикрита „схема Понци“ да отмъкне между 12 и 20 млрд. евро от своите инвеститори.

И докато финансовите пирамиди са все пак несъмнена финансова измама, която, ако рухне и бъде разкрита, може да гонесе сериозни последствия за създателите си, съществуват други механизми за ограбване на благосъстояние, което минава за напълно законно и дори се насърчава от такива световни финансови институции като МВФ, СБ или ЕЦБ.

Съвременният глобален финансов капитализъм в стратегията си за системно ограбване и преразпределение на световните ресурси под формата на реално или виртуално разместване на огромни парични маси разчита на два инструмента – неолибералната социално-икономическа доктрина и влиятелните международни финансови организации. Вторият инструмент се олицетворява от Международния валутен фонд, Световната банка, Федералния резерв на САЩ и финансовото им министерство. Ако към тях добавим и фондация „Херитидж“, както и института „Брукингс“, ще получим влиятелната финансово-икономическа групировка, специализирана в системно източване на финансови ресурси от изпаднали в затруднение развиващи се и дори развити държави. В много региони на света тя е печално известна под името Вашингтонски консенсус.

Самото понятие Вашингтонски консенсус е формулирано от Джон Уйлямсън през 1989 г. като обобщаващо за десетте неолиберални препоръки, към които според него следва да се придържат изпадналите във финансово-икономически кризи развиващи се страни. В замяна на доброволното самобичуване и поставяне на продължителна икономическа гуета Вашингтонският консенсус размахва пред тези страни единствено моркова на паричните заеми, които са в състояние да предоставят гореизброените световни финансови институции. Между основните препоръки са:

- орязване на държавните разходи,
- либерализация на финансовите пазари,
- намаляване на общите нива на облагане,
- свободен обменен курс на валутите,
- приватизация на държавните предприятия,
- премахване на бариерите пред пазарната конкуренция на стоки.

Не е трудно да се забележи, че целият пакет препоръки всъщност е скроен така, че да улесни навлизането на мощните американски и западноевропейски финансови и икономически корпорации в развиващите се или изпадналите в затруднение държави и да им обезпечи комфортни условия за източване на последните. Троянският кон на финансовата помощ се оказва коварно оръжие за превземане и плячкосване на много региони, които по една или друга причина са останали извън зоната на достъп за глобалния финансов октопод.

След разразяване на световната финансова криза през 2008 г. като инструмент за добронамерена спасителна намеса, но на практика преследваща и защитаваща частните интереси на европейските финансови кръгове, се налага и Европейската централна банка. В една силно обвързана и генерираща високо ниво на неопределеност глобална финансово-икономическа система всяка страна, независимо от обективните ѝ макроикономически показатели, може бързо да изпадне в групата на финансово затруднените. Както убедително и аргументирано показва Юрий Борисов (14), „тройката“ (МФВ, СВ и ЕЦБ) го такава степен се е сработила и синхронизирала своите действия, че дори страни от еврозоната като Гърция се превръщат в лесна плячка във вече очертания сценарий. Когато обаче става дума за милиарди евро, на хранилката за надуване на лихвените проценти могат да се наредят солидно число посредници. Основната им дейност е да паразитират необезпокоявани и да си присвояват срещу виртуалните числа на отпуснатите заеми, които уж администрират, реални ресурси от страните във финансови затруднения.

Парите, както и пазарните механизми, станали възможни благодарение на тях, са ключов и към момента незаобиколим фактор в развитието на човешката цивилизация. Те са само един инструмент, който би трябвало да помага и да съдейства за постигане на икономическа ефективност и социална справедливост. Парите и финансовите институции обаче могат да се използват и за други цели. Обсебването им от вече глобалната финансово-икономическа олигархия и превръщането им в механизъм за ограбване на обществените ресурси и за налагане на социално неравенство е тъжното настояще на може би едно от най-великите изобретения на човешкия гений.

Що се отнася до евентуалното лекарство срещу тоталната монетизация и причинената от нея гангрена на ключови социални отношения и структури, по-строгите механизми за финансова регулация изглеждат очевидни, но далеч не са достатъчни. Истинското

лечение преминава през демонетизацията на жизненоважни социални отношения.

Това обаче е проблем, който би могъл да е тема на друг анализ.

Бележки

(1) Вж. Бернар Литаер, Робърт Улановиц и Сали Гьорнер, „Пресъздаване на парите – екосистемен подход“, в сб. „Какво идва след парите“, С., 2012, изд. НСМ Медия, с.90.

(2) Вж. повече по темата Дейвид Юлънси, „Аритметика на състрадание“, в сб. „Какво идва след парите“, С., 2012, изд. НСМ Медия, с.42-45.

(3) Пак там.

(4) Това понятие е въведено в може би най-известното съчинение на Рут Бенедикт „Patterns of Culture“ (1934), 1979, р. 269.

(5) Милтън Фридман, Немирството на парите, С., 1994, ИК Дамян Яков, с. 22.

(6) Вж. Джак Уедърфорд, История на парите, С., 2001, изд. Обсигуан, с. 106-107.

(7) Вж. Петя Димитрова, „По-консервативни ли са българските банки?“, сп. „Тема“, <http://www.temanews.com/index.php?p=tema&iid=496&aid=11745>, Visited 12. 07.2013.

(8) Съгласно чл. 7, ал. 2 от българския Закон за кредитните институции, 10 млн. лева е минимално необходимият внесен капитал при учредяването на банка.

(9) За разлика от **търговските банки**, които събират депозити и предоставят заеми, **инвестиционните банки** действат като посредник при търгуването с ценни книжа за своите клиенти. В последните години обаче преди разразяването на финансовата криза от 2008 г. разликата между двата вида банки намалява значително, особено след като и много търговски банки започват да предлагат услуги, които са били винаги част от инвестиционното банкиране. Заради опустошенията в икономиката, предизвикани от Голямата депресия през 1933 г. в САЩ, е приет Законът „Глас-Стийгъл“ (Glass-Steagall Act), който забранява на едни и същи банки да вземат депозити и да издават ценни книжа за свои клиенти, като така се разделят инвестиционните от търговските банки. Законът „Глас-Стийгъл“ е отменен от Закона „Грам-Лийч-Билей“ (Gramm-Leach-Bliley Act) през 1999 г. по времето на президента Бил Клинтън.

(10) Вж. Бернар Литаер, Робърт Улановиц, Сали Гьорнер, „Пресъздаване на парите – екосистемен подход“, в сб. „Какво идва след парите“, С., 2012, изд. НСМ Медия, с. 97.

(11) Шарън Генън, „Йога и пари“, в сб. „Какво идва след парите“, С., 2012, изд. НСМ Медия, с. 129.

(12) Вж. Джак Уедърфорд, „История на парите“, С., 2001, изд. Обсигуан, с.320.

(13) Вж. Пол Кругман, Забръщането на икономиката на депресията и кризата от 2008 г., С., 2009, изд. Изток-Запад, с. 123-135.

(14) Вж. „Голямата лакомия и нейните поданици“, сп. „Понеделник“, 2012, бр.11/12 с. 104 – 116.